

A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál)

„...Az ő farsangi sok ezer maszkarájok, bolondságok; mely álorcák alatt mind országos, titkos jó és gonosz dolgok, mind privatus embereknek, úr, pap, barát és község szörnyű paráznaságai mennek végbe, noha ennek egyéb üdőben is szemérem nélkül való szabadsága van az avval kereskedni szabadított kurvákkal... Látván, hogy sereggel gyúlt körülöttem a bámészködő nép a magyar köntös miatt, francia köntösben öltözém és a farsangot ott töltém, mely bizony elég bolondság volt, bárcsak Páduát jártam volna meg.”¹

Így emlékezik meg fél évszázad múltán Bethlen Miklós 1664–65 telén tett velencei kirándulásáról. A víg karneváli forgatagba gyászos halotti torról érkezik az ifjú főúr, s amint a Zrínyi Miklós haláláról adott novellisztikus beszámolója több szinten élő és értelmezendő üzenetet hordoz, úgy a velencei farsangolásról remekbe kerékített elbeszélése is szuggesztív jelképekkel terhelt, élményt és interpretációt egymásba szövő szöveg. Felfejtéséhez maga a szerző adja a kulcsot egy 1675-i röpiratában: Zrínyi Péter megbízásából érkezett a Köztársaságba, s „különféle fejedelmek követeivel, azok között a francia udvaréival is érintkezésben valék.”²

Meglehet tehát, sőt több mint valószínű, hogy valóban francia ruhába öltözött, s ahelyett, hogy a padovai egyetemet jó peregrinus módjára felkereste volna, karneváli álorcában asszisztált a rózsafüzért morzsoló Lucietta hasán vitézkedő Istvándi István protestáns botránkozásához, majd csúfos felsüléséhez, de a tény tény marad: az erdélyi kancellár fia a franciákkal konspiráló Zrínyi Péter ágenseként szövögette a majdan a Wesselényi-összeesküvésbe torkolló mozgalom szálait.³ Ötven év múlva súlyos önváddal tekint vissza Sodoma-béli víg napjainak folyására, s uralkodó jelkép szintjére emelve a kurvázkodást, *fornication*nak, paráználkodásnak (a kor jelképrendszerében: idegen istenek imádásának, ország- és nemzetáruló üzekedésnek) tartja, és ítéli meg politikai küldetését.⁴

¹ BETHLEN Miklós, *Élete leírása magától. Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Kiad. V. Windisch Éva. Bp., 1980. 605.

² Bethlen Miklós levele a száműzött protestáns prédikátorokhoz. Bethlen Miklós levelei (1657–1698). S. a. r. Jankovics József. II. (Régi Magyar Prózai Emlékek, VI/2), Bp., 1987. 1162–1163.

³ Bethlen Miklós szerepéről a Zrínyi halála utáni titkos tárgyalásokban I. KÖPECZI Béla, *Franciaország, a birodalom megmentője és a kereszténység bajnoka. Magyarok és franciák*. Bp., 1985. 59. VÍZI Katalin, Bethlen Miklósról vonatkozó adatok Gremonville bécsi francia követ leveleiben. *Zrínyi-dolgozatok*. III. Szerk. KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1986. 20–25. BENE Sándor, „*Lacrymae Hungaricae*” – a Zrínyi Miklós halálára Londonban kiadott gyászversok. *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*. Szerk. KOVÁCS Sándor Iván (Zrínyi-könyvtár. II.) Bp., 1987. 355–368.; JANKOVICS József jegyzetei: *Bethlen Miklós levelei*. I., id. kiad., 602–611.

⁴ Részletesen kifejtve: BENE Sándor, *Politika és pornográfia – Bethlen Miklós Velencében*. A Célh, 1990. 3., 9–13. Az *Önéletrajz Velence-leírásáról* l. még KOVÁCS Sándor Iván, *Szakácmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*. Bp., 1988. 174–176. Bethlen eltávolodásáról a mainzi-francia külpolitikai orientációtól l. JANKOVICS József jegyzetét Bethlen Miklós 1670. október 13-i, apjához írott leveléhez: *Bethlen Miklós levelei*. I., id. kiad. 646.

Ám a keserű következtetés levonásáig, politika és pornográfia jövőbe mutató párhuzamba állításáig csak a „hütlén szerető” franciákban való sorozatos csalódások után jut majd el. Ott és akkor, Sodoma-Velencében, Európa csillogó bordélyházában gondtalanul élt megbízója kitűnő kapcsolatrendszerével: Zrínyi Péter gondolása otthonosan kalauzolja, „minden velencei uraknak, idegen követeknek és a legszebb kurváknak” házai között, „rendszerént való szállásad gazda-asszonya” pedig kiváltképp kínálja minden rendű és rangú, „ha akarom, szűz hálótársakkal is”. A lagúnák csillanó tükrében, a jelképes és valós kurtizán-szállások rejtékén persze nyoma vész – szándékoltan – e kapcsolatok közvetítőinek és ágenseinek, a császári porkolábokra ennyi év múltán sem tartozó neveknek és adatoknak. Éppen azoknak, amelyek számunkra is értékesek lehetnének, hiszen Zrínyi Miklós és Péter politikai programjának és propagandatevékenységének nemzetközi beágyazottságáról, a török ellen mozduló európai politikához való ezerszálú kötődéséről adhatnának számot.⁵

Amit erről tudunk, az mindmáig kevés, a jéghegy csúcsa, akkor is, ha ezúttal csak egy szintérre, a Zrínyiek legfontosabb diplomáciai, kereskedelmi és kulturális háttérjére, a Velencei Köztársaságra összpontosítjuk figyelmünket.

Csapodi Csaba, majd Király Erzsébet és Kovács Sándor Iván dokumentumközlései feltárták a Zrínyiek 50-es és 60-as évekbeli hivatalos, szenátusi kapcsolatainak történetét, felhívták a figyelmet a Zrínyi család velencei ágának szerepére.⁶

Ismerjük a gazdasági kapcsolatok jelentőségét, a Buccari (Bakar) kikötőjén keresztül bonyolított tengeri kereskedelem volumenét, Velence érdekeltségét a Zrínyiek gvozdzanski (Gvozdzanska) és kosztajnicai (Kosztajnica) ezüstmányáiban.⁷ Tudjuk, hogy 1664 tavaszán a Zrínyi fivérek velencei ügynöke, Alessandro Moro kereskedő közvetítette XIV. Lajos francia király oly sok vádaskodásra okot adó 10 000 aranyas gyorssegélyét Zrínyi Miklósnak,⁸ s a levelezés során már ekkor felmerül egy Buccariban partra szállítandó francia expedíciós sereg ötlete.⁹

Az 1660-as évek, s különösen az 1663–64-i magyarországi török háború időszaka a török ellen idestova két évtizede (1645 óta) tengeri háborút folytató

⁵ Az utóbbi évek során a nemzetközi és hazai szakirodalomban publikált számtalan új részeredmény csak gazdagította-kiegészítette, de nem módosította az R. VÁRKONYI Ágnes által alapvető tanulmányában (*Török világ és magyar külpolitika. Magyarország keresztútjain.* Bp., 1978. 175–229.) felvázolt összképet. L. még Uő., *A Század főnixe. Pelikán a fiaival.* Bp., 1992. 155–181.

⁶ A velencei kapcsolatrendszer kutatásának jelentőségéről: R. VÁRKONYI Ágnes, *Reformpolitika Zrínyi mozgalmában.* ItK 1987–88. 134. A dokumentumkiadások: CSAPODI Csaba, *Kiadatlan Zrínyi-levelek.* ItK 1962. 639–657., 740–756.; KIRÁLY Erzsébet–KOVÁCS Sándor Iván, *A Velencei Állami Levéltár Zrínyi-dokumentumaiból 1665–1668. Zrínyi-dolgozatok.* III., id. kiad. 26–40. A velencei Zrínyi-ágról: Giovanni DE PELICRINI, *A Zrin vagy Sárin grófok családja. Történelmi genealógiai adalékok. Zrínyi-dolgozatok.* IV. Szerk. KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1987. 255–268.; FLORIO BANFI, *Az utolsó Zrínyi.* Hadtörténelmi Közlemények, 1935. 101–106. Gazdag dokumentációra alapozott új áttekintés: JÁSZAY Magda, *Velence és Magyarország.* Bp., 1990. 288. skk.

⁷ Vera ZIMÁNYI, *L'attività commerciale dei conti Zrínyi nel secolo XVII, i loro rapporti con Venezia. Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo.* A cura di Vittore BRANCA, Firenze, 1979. 409–419. A bányák hasznosításáról MIROSLAV KURELAC, „*Illyricum hodiernum*” *Ivana Lučiča i ban Petar Zrinski.* Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, 6. 1965. 149–150.

⁸ *Zrínyi Miklós összes művei.* II. *Levelek.* kiad. CSAPODI Csaba–KLANICZAY Tibor. Bp., 1958. 351., 353–356.; HÉJGAS Eszter, *Magyarország 1663–64-ben, francia diplomáciai jelentések tükrében.* ItK 1987–88. 193–202.

⁹ *Dispacci del sig. Antonio Negri segreto inviato alla Dieta di Ratisbona.* Archivio di Stato di Venezia, Dispacci al Senato, Germania, filza 124 bis, n. 26 (1664. április 22.).

Velence szempontjából a nagy lehetőségek évada: a pápai állam, valamint a francia udvar, egyes német fejedelemségek és a magyar rendek által szorgalmazott európai törökellenes koalícióhoz kapcsolódva egy új kereszteshadjárat ideológiai háttérét és katonai támogatását aknázhatná ki Égei-tengeri szupremációjára megszilárdítására. Nem csoda, hogy éppen a Serenissima biztosít terepet a Zrínyiek titkos diplomáciája számára.

Zrínyi Miklós itt veszi fel a kapcsolatot De Bonsy püspökkel, a francia követtel (korábban Vitnyédy is a városban ismerkedett meg Gremonville lovaggal, aki a napkirály bécsi követeként fontos szerepet játszik majd az összeesküvőkkel való közlekedésben), s itt folytatják a titkos tárgyalásokat Frangepán Katalin és Bethlen Miklós is.¹⁰ Kerítők, kereskedők, politikusok – vessünk egy pillantást a többi rokon foglalkozásra is.

Zrínyi Miklós könyvtárának legnagyobb hányadát a velencei kiadványok képviselik, melyek között különösen nagy súllyal szerepelnek a francia politikai orientációt támogató, esetenként – mint például Maiolino Bisaccioni esetében – francia politikai irodalmat fordító és kommentáló szerzők.¹¹ A *Bibliotheca Zriniana* új katalógusának összeállítói valószínűsítik két rangos velencei könyvkereskedő és kiadó, Marco Ginammi, illetve a horvát *Sirenát* nyomtató, Zammeria Turrini személyes ismeretségét a Zrínyi családdal.¹² Zrínyi Miklós lírai költészetének monográfusa figyelt fel az ugyancsak francia kötődésű Vittorio Siri *Mercurio* c. kortárs történeti munkáját illusztráló velencei rézmetsző, Gianjacopo Piccini szerepére. A *Mercurio* címlapképéről vette a mintát Subarich György a magyar *Syrena* díszítéséhez, majd Zrínyi Péter (esetleg a Sirit a „Nádori emlékirat” szerint személyesen ismerő bátyja közvetítésével) immár magával Piccini mesterrel dekoráltatja fordítását. (Itt jegyzem meg, a „Nádori emlékirat” Sirere vonatkozó passzusa, a jelenkor-történet és a modern propaganda jelentőségét és technikáit illető tájékozottsága és tudatossága okán, külön tanulmányt érdemelne. Nem ártana összevetni a Zrínyi költői és prózai műveiből kibontakozó *fama* és *gloria* kategóriák többrétű értelmezésével!)¹³

¹⁰ Velence helyzetéről és (kihasználatlanul maradt) lehetőségeiről a török elleni európai koalícióban: Ekkehard EICKHOFF, *Venezia, Vienna e i turchi. Bufera nel Sud-Est europeo 1645–1700* (átdolgozott és bővített kiadás). Milano, 1991. 181–184. Vitnyédy és Gremonville velencei ismeretségéről I. Gremonville levelét XIV. Lajosnak, kiadva: *Acta conurbationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasy illustrantia*. Ed. Valtazar Bogišić (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XIX.). Zagabriae, 1888. 7.; a Zrínyiek velencei diplomáciai tevékenységére vonatkozó iratok egy része ui. 223–249. A velencei titkos tárgyalásokról SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós*. V. Bp., 1902. 136–160., 192–200.; KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*. Bp., 1964. 788–790., 794.; Jean BÉRENGER, *Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején 1664–1668*. Történelmi Szemle, 1967. 275–291.; EICKHOFF, 1991. 340.

¹¹ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi, Velence és az államrezon irodalma. A múlt nagy korszakai*. Bp., 1973. 353–363.; Uő., *Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában. Pallas magyar irodékai*. Bp., 1985. 153–211.; MONOK István, *Zrínyi Miklós, a könyvgyűjtő*. ITK 1987–88. 176.

¹² HAUSNER Gábor–MONOK István–ORLOVSKY Géza, *A Bibliotheca Zriniana története. A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Szerk. KLANICZAY Tibor (Zrínyi-könyvtár, IV). Bp., 1991. 25–26.

¹³ Piccini és a Zrínyiek kapcsolatáról: KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985. 96–100. A „Nádori emlékirat” Zrínyi és Siri ismeretségéről: Zrínyi Miklós összes művei. II. Levélek. Id. kiad. 191. A „Nádori emlékirat” publicisztikai jelentőségéről: KLANICZAY, 1964. 520–524.; Lajos HOFF, *Die Ungarische Publizistik in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. *Laurus Austriaco-Hungarica. Literarische Gattungen und Politik in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Hrsg. Béla KÖPÉCZI und Andor TARNAL. Bp.–Wien, 1988. 48–49.

Számottevőek a Zrínyiek velencei diplomataikhoz fűződő személyes kapcsolatai.¹⁴ Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiájában már bőségesen merített a császárvárosban egymást váltó Gian Battista Nani és Alvise Molin szenátusi jelentéseiből, amelyek a Zrínyi Miklóssal való állandó érintkezésről tanúskodnak.¹⁵ Az információcsere a másik oldalon is kimutatható. Zrínyi könyvtárában megtalálhatóak Nani párizsi és bécsi követségének összefoglaló relációi.¹⁶ A két irat kitüntetett jelentőségű helyet foglal el a kor diplomáciájában. A bécsi reláció az 1658-i császárválasztásról, a német fejedelemségek franciabarát Rajnai Ligájának születéséről ad összefoglalót (a Liga elnöke, János Fülöp mainzi választófejedelem, köztudottan a török elleni európai koalíció egyik fő szervezője volt). A párizsi jelentés a pireneusi béke megkötése (1659) után rögtön Közép-Európa és a mediterráneum felé forduló Mazarin-i politika dokumentuma: Nani tárgyalásai nyomán francia expedíciós flotta indul az Égei-tengerre, Velence megsegítésére.¹⁷ (Maga Gian Battista Nani – ez sem érdektelen momentum – ezekben az években a Serenissima hivatalos történetírója.)¹⁸

A szoros együttműködést Zrínyi Miklós növekvő politikai súlya, tekintélye mellett egy sajátos szempont is indokolja. A Köztársaságnak évszázados, s a kandiai háború idején ismét különösen erős félelme a szárazföldről, Friuli felől érkező török támadás.¹⁹ A hírközpontként is rendkívül fontos bolognai Illír-Magyar Kollégium rektora, Juraj Pogledić jegyzi fel a Kollégium *Annalesébe*, 1654-ben: Zrínyi Péter, a Wesselenyi-mozgalomban később még jelentős szerepet játszó Franjo Berislavić kíséretében, az egész nagybőjtöt Velencében töltötte.²⁰ A horvát kutatásokból tudjuk: megbeszélései a Velencével kötendő védelmi szövetségről, a Köztársaság oltalmának megszerzéséről folytak. Cserébe Zrínyi Péter Lika területén megelőző támadást, valamint Buccari kikötőjéből Ragusáig és Perastáig indított akciót ajánlott, amennyiben a török offenzívát készít elő a dalmáciai velencei erők ellen.²¹ A Köztársaság nyilván nagyobb garanciát látott határainak védelmére Zrínyi Péterben, aki saját birtokait is védte volna a török ellen, mint Auerspergben, a károlyvárosi főkapitányban, aki egyébként végig szálfka volt a

¹⁴ E kapcsolatok történetére l. Filippo NANI-MOCENIGO, *Intorno a Niccolo e Pietro fratelli Zdriny*. Venezia, 1907.

¹⁵ KLANICZAY, 1964. 635–642., 792–797.

¹⁶ Giovanni Battista NANI, *Che e quanto ha potuto dare di relatione al Senato [...] nel ritorno fatto dall'ambasciata straordinaria di Francia l'anno 1661. Uő., Ch'è quanto [...] ha potuto riferire al Senato nel ritorno dall'ambasciata straordinaria di Vienna dalla quale s'incamino nel ritorno che faceva verso Venetia l'anno 1660 a quella di Parigi*. Bibliotheca Zriniana. Id. kiad. 341. (431 Ms-NSB R 3587).

¹⁷ EICKHOFF, 1991. 167–172.

¹⁸ Sergio BERTELLI, *Storografi, eruditi, antiquari e politici. Storia della letteratura italiana*. Direttori E. Cecchi e N. Sapegno. V. Il Seicento. Milano, 1967. 330.

¹⁹ Paolo PRETO, *Venezia e i turchi*. Firenze, 1975. 25–66. Giovanni Sagredo szó szerint érti, amit Zrínyi Miklós haláláról beszámolv a Szenátusnak ír: „Nagy szerencsétlenség érte a Köztársaságot, mert elvesztette határainak jeles védelmezőjét.” Kiadva: *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im XVII. Jahrhundert*. II. Hrsg. Joseph FIEDLER (Fontes rerum Austriacarum, II/26). Wien, 1867. 110. Nem véletlen, hogy Zrínyi-Újvár jelentőségét a velencei közvélemény oly nagyra értékelte – a sokat vitatott vár „nemzetközi koordinátáiról” l. R. VÁRKONYI, 1987–88. 139.

²⁰ *Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553–1764*. A cura di Maria Luisa ACCORSI e Gian Paolo BRIZZI. Bologna, 1988. 121.

²¹ Antun VUČETIĆ, *Un'escursione di Pietro Zrin in Dalmazia nel 1654*. Nuovo Archivio Veneto, N. S., XXVI. (1913), 162–196. A Habsburg udvar kémhálózatának szemet is szűrt a Zrínyiek gyakori velencei utazása, vö. V. WINDISCH Éva, *Feljelentés Zrínyi Miklós ellen*. ITK 1954. 319–322. L. még: 82. j.

Zrínyiek szemében is, hiszen katonai autonómiájukat korlátozta a területen. (Családi okok is közrejátszottak: Wolfgang Auersperg, Porcia herceg embere, Zrínyi Péter apósát, Frangepán Farkast váltotta tisztében.)²²

A 60-as évek elejétől Bécsben működő velencei követ, Giovanni Sagredo ugyancsak kitűnő kapcsolatokat épített ki a Zrínyiekkel, különösen Miklóssal. Nem véletlen, hogy kulcsregénye, az *Arcadia in Brenta*, éppen Zrínyi Ádám könyvei között maradt fenn.²³ 1665-i összefoglaló relációját gyakran idézi a szakirodalom,²⁴ hatalmas kéziratkötetekre rúgó napijelentései azonban, tele Zrínyiről szóló hírekkel és tőle származó iratokkal, a mai napig a velencei Archivio di Stato-ban hevernek, jórészt feldolgozatlanul.²⁵ Hasonló a helyzet *Memorie storiche de' monarchi ottomani* c. műve kiadatlan maradt második részével,²⁶ valamint a Museo Correr könyvtárában őrzött hagyatékával, amelyből mindössze három Zrínyi Miklós-levelet publikált Csapodi Csaba,²⁷ holott a kísérő iratok legalább ilyen fontosak: fényt vetnek a követ rendkívül kiterjedt információs hálózatára.

Hosszabb tanulmányban dolgoztam fel a Velencei Köztársaság regensburgi „titkos küldöttjének”, a Sagredo alárendeltségében dolgozó Antonio Negrinek a Zrínyieket érintő jelentéseit.²⁸ Az innen kiemelt, eddig ismeretlen (Kanizsa ostromával kapcsolatos) Zrínyi Miklós-leveleknél, vagy Wassenhoven hadmérnök végre előkerült naplójánál²⁹ azonban itt is gyümölcsözőbb volt a jelentések Zrínyi Péter regensburgi küldetésére vonatkozó utalásainak és a magyarországi információk áramlásának vizsgálata. Kiderül belőlük, a Kanizsa ostroma melletti agitáción túl a bán öccsének külön feladata volt: részben a mainzi választóval, János Fülöppel való kapcsolattartás, részben – a Miklóssal együtt fogalmazott emlékirat átadásával – diplomáciai akció a károlyvárosi főkapitányi tisztt megszerzésére (a mainzi és a szász választók mellett az óhajt érthető okból támogatta a velencei ágens is), részben pedig a nemzetközi sajtó „célirányos” információkkal való ellátása.

A közvélemény befolyásolására, Zrínyiek és az általuk képviselt érdekkörök mellé állítására folytatott széleskörű propagandakampánynak számos elszórt

²² MARGALITS Ede, *Zrínyi Péter és Frangepán Katalin*. Bp., 1897. 6–8., 24.

²³ KLANICZAY, 1964. 696. *Bibliotheca Zriniana*. Id. kiad. 429. (659 – BZ 243). A regény jelentőségéről, ideológiai háttéréről Claudio VARESE, *Teatro, prosa e poesia. Storia della letteratura italiana*. V. Id. kiad. 713–716., Giorgio SPINI, *Ricerca dei libertini*. Firenze, 1983. 259., Alberto ASOR-ROSA, *La narrativa italiana del Seicento. Letteratura italiana*. III/2. Torino, 1984. 744.

²⁴ JÁSZAY, 1990. 300–301.

²⁵ Sagredo jelentései 1867-ben a villafrancai szerződés értelmében (a többi német-osztrák érdekeségű relációval együtt) átkerültek Bécsbe (itt látta őket WEBER Arthur, aki ki is adta belőlük a Zrínyi haláláról szóló beszámolót: *Sagredo Zrínyi Miklós haláláról*. Századok, 1913. 221–223.), ahonnan csak az első világháború után szállították vissza őket Velencébe. Mai jelzetük: Archivio di Stato di Venezia, Dispacci al Senato, Germania, filze 118–125. Az anyagot részben hasznosította NANI-MOCENIGO, 1907. és BÉRENGER, 1967. Magyar szempontú módszeres feldolgozása még várat magára.

²⁶ Giovanni SAGREDO, *Memorie storiche de' monarchi ottomani*. II. Museo Civico Correr di Venezia, ms., P.D. 342 c. IV.

²⁷ CSAPODI, 1962. 745–748.

²⁸ BENE Sándor, *Zrínyi-levelek 1664-ből*. ItK 1992. 225–242.

²⁹ BENE Sándor, *Adalékok Zrínyi Miklós téli hadjáratának történetéhez*. Somogy, 1993. 4. sz. 54–58.

dokumentumát regisztrálta Európa-szerte az eddigi kutatás;³⁰ azonban ez sehol sem volt olyan tudatos, közvetlenül irányított és teljes skálán kibontakozó, mint éppen a Velencei Köztársaságban. Erre éppen a hírverés által leginkább érintettek egyike, Lipót császár udvari történetírója, Galeazzo Gualdo Priorato hívja fel az „ellentábor” prominens képviselőjének, Raimondo Montecuccolinak figyelmét egy 1665. október 23-i levelében, ti. hogy a Zrínyiek különösen Velencében (és Franciaországban) terjesztik nagy sikerrel nézeteiket.³¹ Próbáljuk meg felvázolni, milyen csatornákon, milyen formában tették ezt!

Vizsgálандó anyagként, első lépésben – s a propaganda első, „alsó” szintjén is – a rendszeres, nyomtatott sajtó kínálikozik. Velencében, a 17. század folyamán végig az *avvisi manoscritti* jól bevált útján tájékoztatták a politika iránt érdeklődő polgárokat és kereskedőket: a szenátus titkárságára szerte Európából állandó levelezőktől (többnyire kereskedőktől) és velencei diplomaták mellé beosztott ágensektől érkező híreket a titkárok „megszűrték”, összeszerkesztették, majd kéziratok formában sokszorosították, és köztereken felolvasták, illetve kifüggesztették.³² Nem véletlen azonban, hogy éppen a magyarországi törökellenes háború előkészítése idején történik az első kísérlet a nyomtatott hetilap megindítására. Az 1661 és 1666 között hetente megjelent unikumnyomatványoknak egyetlen sorozata maradt fenn: a firenzei Biblioteca Nazionale Magliabecchi-gyűjteményének kézirat-kötetei között.³³ A frissebb olasz sajtótörténeti munkákban említése is ritka, utolsó fellapozója 1942-ben vette kézbe, azóta órá szokás hivatkozni.³⁴ Holott feldolgozásra érdemes anyag: a különböző európai udvarok mellé „akkreditált” levelezők híreit egymással ellenőrizve – összevetve közlik, „Dalmazia”, „Vienna” és „Ratisbona” cím rovata pedig természetesen bőven tartalmaz magyar vonatkozású, illetve Magyarországról származó híreket. A Zrínyiek (Miklós halála után pedig Péter) több utat is találnak saját maguk „kiszervezésére”. A tendenciózus információtovábbítás egyik csatornája a diplomácia. A Zrínyi Péter, majd Wassenhoven által Regensburgba vitt híreket és Zrínyi Miklós-leveleket feltehetőleg Antonio Negri juttatja el a gazetta összeállítóinak.³⁵

³⁰ A kampány összefoglaló értékelésére hosszabb dolgozatban tettem kísérletet: BENE Sándor, *Egy kultusz születése – a Zrínyiek propagandatevékenysége az 1660-as években*, doktori disszertáció kézírata. Rövid tartalmi kivonata: Sándor BENE, *Note per un saggio sulle lacune nella storia del „culto di Zrínyi”*. *Contributi*. Ed. Giulio Cesare Carloni (Quaderni Italo-Úngheresi, 10), Bologna, 1991 (a), 13–17.

³¹ Priorato levelének részlete: Raymund MONTECUCCOLI, *Ausgewählte Schriften*. Hrsg. V. A. VOLTZÉ. I. Wien, 1899. LXXIV–LXXV. A levél fontosságáról l. Peter MORAW, *Kaiser und Geschichtsschreiber um 1700*. II. Galeazzo Gualdo Priorato. *Welt als Geschichte*, 1962. 3–4., 186., A francia vonatkozásokra itt nem térek ki, l. erről KÖPECZI, 1985. és BENE, *Egy kultusz születése*, id. kézirat.

³² Ugo BELLOCCHI, *Storia del giornalismo italiano*. III. Bologna, 1975. 66–71. Hans J. KISSLING, *Venezia come centro di informazione sui turchi. Venezia, centro di mediazione tra oriente e occidente*. A cura di Hans Georg BECK. I. Firenze, 1977. 99–109.

³³ Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Codici Magliabecchiani, classe XXV, voll. 740., 742., 743.

³⁴ Roberto SACCARDO, *La stampa periodica veneziana fino alla caduta della Repubblica*. Padova, 1942. 5. skk. Vö. BELLOCCHI, 1975. 66., Valerio CASTRONOVO–Giuseppe RICUPERATI–Carlo CAPRA, *La stampa italiana dal Cinquecento all’Ottocento* (La storia della stampa italiana, I). Roma–Bari, 1976. 40. Az anyag ismertetését l. BENE, 1992. 229–230.

³⁵ Analóg esetek alapján valószínűsíthető, vö. BENE, 1992. 226–229. Az újság mintegy tíz nap – két hét késéssel hozza regensburgi hírei között a Negritől származó információkat: pl. az 1664. március 1-jei szám (i. h., 742. 9v) hírei egybevágnak Negri február 12-i jelentésével (i. h., n. 8), a március 22-én közöltek (i. h., 742. 15r–v) a velencei ágens március 11-i levelét visszhangozzák (i. h., n. 15) stb. A konkordancia elkészítése a további kutatások feladata lesz – akárcsak Sagredo jelentéseinek esetében, vö. 37. l.j.

Tudósítást olvashatunk természetesen az 1664 áprilisától novemberéig Velencében időző Frangepán Katalin és fia, Zrínyi János Antal programjáról.³⁶ A császárvárosból – ezt Gualdo Priorato említett leveléből tudjuk – egy Baldissera nevű velencei ügynök „szórnja meg” a sajtót a horvát bán nézeteit tükröző hírekkel és kommentárokkal. Bizonyítékunk nincs, de könnyen lehet, hogy dokumentumait nemcsak közvetlenül, hanem közvetett úton, Sagredo titkárságáról is gyűjtötte (pl. Wesselényi Ferenc nádor leveleit) – a nádortól származó írások találhatóak ugyanis a velencei követ kéziratok hagyatékában is.³⁷ A szerkesztők hivatkoznak Zrínyi Péter Buccariból érkező kereskedőinek híreire,³⁸ Miklós hírcsatornáját pedig titkáranak és udvari papjának, Marcus Forstallnak a Zrínyi-genealógiával együtt fennmaradt iratanyagából restaurálhatjuk: csáktornyai várnagya, Giacomo Morbidelli továbbítja a bizalmas értesüléseket, régi barátján, Giacomo Zabarilla padovai grófon keresztül.³⁹

A kampány második szintjét a feltehetőleg közvetlenül a Zrínyiek megbízásából (és költségén) megjelentetett néhány lapos, olykor illusztrált *fogli volantik*, röplapok képviselik. Giovanni Herz nyomtatja ki – az *Adrianskago mora Sirena*-t dekoráló Piccini metszetével – a Zrínyi Péter 1663. október 16-i ottocsácsi csatájáról szóló röplapot.⁴⁰ Camillo Bortolinál jelenik meg beszámoló Miklós november 27-i

³⁶ A velencei hetilap 1664. március 29-én írja: „A horvátországi levelek tudósítanak róla, hogy a Zrínyi grófok, híret véve a török csapatok ellenük irányuló mozgásának, elhatározták, hogy teljes udvartartásukat s ingóságait javát Velencébe irányítják, miután a Köztársaságtól már rangjukhoz méltó szállást kaptak.” (I. h., 742. 18r.) A hír alaptalannak bizonyult, április 5-én az újság arról számol be, hogy „... az elmúlt napokban gyermekeivel ideérkezett Zrínyi Miklós [!] gróf úr felesége, mint mondják, hosszabb időre.” (I. h., 742. 20v.) A nevet nyilvánvalóan összekeverték a szerkesztők: Zrínyi Miklós feleségét március végére Regensburgba várták, vö. 1664. március 15-i szám, i. h., 742. 12r – Velencébe, mint az a későbbi hírekből is kiviláglik, Zrínyi Péter felesége, Frangepán Katalin érkezett.) Szeptember 13-án a grófné még mindig a városban időzik: „... itt van Zrínyi grófné is, aki férje, Péter gróf nevében számottevő török terület meghódítását ígéri, amennyiben fegyveres segítséget nyújt neki a Serenissima.” (I. h., 742. 78v.) Az óvatos (egyes értékelések szerint egyenesen határozatlan és szinte döntésképtelen, vö. EICKHOFF, 1991. 182.) velencei kormányzat azonban kitérő választ ad: túl nagyoknak érzi a szárazföldi konfliktus kockázatát Dalmáciában. November 15-én a nagytanács előtt tisztelgő Zrínyi János Antalt lovagi címmel tünteti ki és aranynyakláncsal ajándékozza meg a dózse, de apjának és nagybátyjának legfőljebb titkos pénzügyi – és nem nyílt katonai – támogatás nyújtását veszi fontolóra (EICKHOFF, 1991. i. h., JÁSZAY, 1990. 300 – Sagredo már a nyár folyamán ilyen értelmű javaslatot tett a Szenátusnak, l. 1664. augusztus 5-i jelentését, Dispacci, i. h., n. 546, filza 125. 91v). A gazetta november 22-én jelenti: „Zrínyi grófné visszaindult hazájába.” (I. h., 742. 105v. A indulás pontos dátuma november 14. volt, vö. SZÉCHY, V. id. kiad., 161.) Frangepán Katalint Buccariban partra szállva érthette sógora halálhíre.

³⁷ I. h., 740. 74v (1661. augusztus 20.), vö. *Scritti miscellanei di Giovanni Sagredo*. Museo Civico Correr di Venezia, ms P. D. 376 c. 72–79. Az újság hírei és Sagredo jelentései között első áttekintésre is szoros a tartalmi és dátumszerű megfelelés – érdemes volna tüzetes összehasonlító vizsgálatnak alávetni a két forrást.

³⁸ I. h., 742. 36v (1664. május 17.). Negri maga is számon tartja, hogy Dalmácián keresztül gyorsabban jut harctéri hírekhez a Szenátus, mint a regensburgi kerülő úton, l. 1664. február 26-i jelentése, n. 11.

³⁹ „... hön óhajtom, hogy Ömlétsága [Zrínyi Miklós] megtudja, a világ összes fejedelme előtt neki kívánok szolgálni. Uraságod leveléből örömmel értesülök az újabb török eleni harcokról, és különösen hálás volnék, ha gyakran kapnék levelet Uraságodtól az éppen zajló eseményekről szóló hírekkel” – írja Zabarilla Morbidellinek 1663. július 28-án (Magyar Országos Levéltár, Filmtár, 5276, fasc. 280, conv. D 68).

⁴⁰ Ismerteti PETÁK Eleonóra, *Illusztrált velencei röplap Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról*. Hadtörténelmi Közlemények, 1985. 682–689.

Mura-menti győzelméről.⁴¹ Rómában az a Francesco Moneta ad ki összefoglaló tudósítást (velencei hírforrásra hivatkozva!) Zrínyi Miklós 1663–64-i ütközeteiről,⁴² akinek nyomdájából korábban egy Zrínyi fivéreket dicsőítő szonett is kikerült (ezt Forstall odamásolta *Stemmatographia* című Zrínyi-családtörténete elejére).⁴³ Velencéből röppen fel (Sagredo közreműködésével) a Zrínyinek királyságot vagy gyors halált jövendölő horoszkóp híre,⁴⁴ a *Stemmatographiában* pedig utalás történik az ugyanitt, Simoneschinél kinyomtatott halotti versekre.⁴⁵ Tekintélyes témáról beszélhetünk tehát, annál is inkább, mivel a köztársaságban a publicisztikai irodalom az 1660-as években – az elhúzódó háború és a gazdasági válság miatt – éppen súlyos dekonjunktúráját élte.⁴⁶

Különösen akkor szembetűnő ez az aktivitás, ha számításba vesszük a Zrínyi-párti propagandairódlalom harmadik szintjének megjelenítőjét, Girolamo Brusoni, a híres-hírhedt bértollnok és „tollkalandor” *Le campagne dell’Ungheria degli anni 1663 e 1664* című, 1665-ben megjelent röplapgyűjteményét. A pápai inkvizíció által kivégzett, nyughatatlan libertinus, Ferrante Pallavicini közeli barátja, valahai szerzetes létére pornográf regények szerzője, Wallenstein és Gusztáv Adolf csodálója, akit hamis hírek terjesztéséért egy ízben a szász választófejedelem személyes küldöttje hagyott helyben egy sötét velencei sikátorban,⁴⁷ részint a röplapokból, részint a *gazetták és avvisi manoscrittik* híryanagából merítve állítja össze kompilációját.⁴⁸ A dokumentumokat hűen közli, mindössze sorrendjükkel és az összekötő-szöveggént közéjük illesztett kommentárokkal (no meg a célirányos szelektálással) fejt ki határos propagandát a Zrínyiek tevékenységének igazolására, a nagy alkalmat bűnös módon elszalasztó császári kormányzat, különösen Porcia herceg lejáratására. Művét Brusoni Filippo Giulano Mazzarini-Mancininek, a nagy Mazarin kardinális unokaöccsének, Nevers hercegének ajánlotta, ezzel is kijelölve a Zrínyi-fivérek szövetségkereső politikájának irányát, „levelei” között pedig ott találjuk a csáktornyai várnagy, Morbidelli két olyan írásának hiánytalan közlését, amelyeket eddig csak a francia külügyi levéltár aktái között ismertünk, Molnár Sándor töredékes átiratában.⁴⁹ A gyűjtemény

⁴¹ Ismerteti SZTANÓ László, *Olasz beszámoló Zrínyi Miklós 1663. november 27-én vívott Mura menti ütközetéről*. Hadtörténelmi Közlemények, 1985. 676–681.

⁴² Ismerteti IMREGH Mónika, *Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663–64-i csatáiról*. Hadtörténelmi Közlemények, 1985. 660–675.

⁴³ *Si loda il valor supremo de gl’ecellentissimi sig, conti Nicolo e Pietro fratelli de’Serini*. Sonetto di Giuseppe APRUZZI [...], Stampato in Roma, per il Moneta, 1664. A nyomtatványt eddig csak Forstall kézirat másolatából ismerjük (MOL, i. h., fasc. 280, conv. E 3).

⁴⁴ A jóslat politikai kontextusáról BENE Sándor, *Zrínyi mint „Magyar Mars”. Esterházy Pál, Mars Hungaricus*. S. a. r. IVÁNYI Emma, szerk. HAUSNER Gábor. (Zrínyi-könyvtár, III), Bp., 1989. 401–404.

⁴⁵ MOL, i. h., fasc. 280, conv. E 61. A „Horvátország Oroszlánjáról” (*de Leone Croatiae*) kiadott verseknek még nem sikerült nyomára bukkannom. A Simoneschi név valószínűleg elírás, a Simonetti-nyomdászcsaládról lehet szó, vö. Emilio COSENZA, *Biographical and Bibliographical Dictionary of the Italian Printers and of Foreign Printers in Italy*. Boston, 1968. 581–582.

⁴⁶ CASTRONOVO-RICUPERATI-CAPRA, 1976. 50. A hanyatlás okairól: Tiziana PESENTI, *Stampatori e letterati nell’industria editoriale a Venezia e in terraferma. Storia della cultura veneta*. Diretta da Girolamo ARNALDI e Manlio Pastore STOCCHI. IV. Il Seicento. I. Vicenza, 1983. 93–129.

⁴⁷ Girolamo Brusoniról. VARESE, 1967. 597–602., ASOR-ROSA, 1984. 742–745., Sergio BERTELLI, *Ribelli, libertini e ortodossi nella storiografia barocca*. Firenze, 1973. 213–218., SPINI, 1983. 247–253., valamint Gaspare CARO alapos Brusoni-cikkét: *Dizionario biografico degli italiani*. XIV. Roma, 1972. 712–720.

⁴⁸ Részletes elemzés: BENE, *Egy kultusz születése*, id. kézirat.

⁴⁹ Vö. BENE, 1992. 229.

utolsó darabja egy Zrínyi Miklós-apológia részlete: Forstall *Stemmatographiájával* mutatott szövegpárhuzamai egyértelműen utalnak provenienciájára.⁵⁰

A velencei *gazetta* 1664. szeptember 13-án, a török elleni újabb sikerekről beszámolva, nem kis öntudattal állítja: „... a rendszeresen érkező levelekből nemcsak a kíváncsi olvasók jóllakatására telik, hanem a belőlük merített anyagot, a jövő századok csodálatára, a jelenkor-történetek híres írói is megörökítik”.⁵¹ „*Famosi scrittori delle istorie correnti ...*” – lássuk egyik jeles példányukat!

„Mauritio Nitriek” hívják, „Noires apátja”. Pontosabban ezt az álnevet választja magának a kitűnő velencei kapcsolatokkal rendelkező Giuseppe Maria Maraviglia, a bajor választófejedelem velencei teológusa, Novara későbbi püspöke, a 60-as években a padovai egyetem morálfilozófia-professzora, aki már 1664 őszén röpiratot adott közre a török elleni keresztény összefogás érdekében, s aki 1666-ban publikálja *Ragguaglio delle ultime guerre* című, az újságok, rölapok, röpiratok nyersanyagát immár egységes narratív szerkezetbe gyűrő történeti munkáját, a spanyol örökösödési háború küszöbén természetesen ugyancsak a Rajnai Szövetség, Velence, a francia diplomácia és a Wesselényi-mozgalom egymásba fonódó érdekeinek adva történelmi megalapozást a két évvel korábbi események tendenciózusan Zrínyi-párti felidézésével.⁵² A Habsburgok – és tehe-

⁵⁰ Girolamo BRUSONI, *Le campagne dell'Ungheria degl'anni 1663 e 1664*. Venezia, 1665. 141–142. („Lettera di un Cavallier di Croazia”), vö. MOL, i. h., fasc. 280, conv. E 10, 21, 32. A „horvát nemesember” bizonyára azonos Zrínyi Péter inkognitóban maradt ágensével, aki részt vett Frangepán Katalin és De Bony püspök francia követ 1664. novemberi velencei titkos tárgyalásain, vö. SZÉCHY, V. id. kiad., 156–160.

⁵¹ I. h., 742. 79v.

⁵² Maurizio NITRI, *Ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria*. Venetia, 1666. A „Nitri-rejtély” megfejtése az utóbbi időben sokakat foglalkoztatott (KÖPECZI, 1985. 26–27., Uő., „Magyarország, a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közéletelményben. Bp., 1976. 214–217., Angol életrajz Zrínyi Miklósról, id. kiad., 410–411., HAUSNER GÁBOR, Esterházy Pál emlékirata Zrínyi 1663–64-ben vívott harcáról. Esterházy Pál, *Mars Hungaricus*, id. kiad., 17.). Nem ok nélkül, hiszen az egyértelműen Zrínyi-párti, s tágabb kitekintésben az itáliai politikai-történelmi irodalom Habsburg-ellenes vonulatába tartozó könyv (Béla KÖPECZI, *L'eco italiana delle lotte per l'indipendenza ungherese contro gli Asburgo nella seconda metà del secolo XVII. Venezia, Italia e Ungheria fra Arcadia e illuminismo*. A cura di Béla KÖPECZI e Péter SÁRKÖZY. Bp., 1982. 23–24.) a későbbiek során – olykor elfeledve is – kulcsszerepet játszott az 1657–1665 közötti erdélyi és magyarországi események, s a Zrínyiek tevékenységének nemzetközi megítélésének alakulásában. Tendenciózus megállapításai és koncepcionális elemei továbbvándorolnak a belőle szóról szóra fordító Paul RYCAUT, *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677*. London, 1687. című, rendkívül népszerű és nagyhatású, sok nyelvre lefordított összefoglaló munkájába, ahonnan már objektív történeti igazsággá szilárdulva kerültek be a köztudatba. (A párhuzamos helyek konkordanciáját – s a *Ragguaglio* részletes elemzését – I. BENE, *Egy kultusz születése*, id. kézirat.) A probléma megoldásával a régebbi szakirodalom nem boldogult, biográfiai és könyvtészeti kézikönyvek csak a *Ragguaglio* kapcsán emlékeznek meg Nitri-ről (Christianus GRYPHIUS, *Apparatus sive dissertatio isagogica de scriptoribus historiam saeculi XVII. illustrantibus*. Lipsiae, 1710. 506–507., Johann Heinrich ZEDLER, *Universalexicon*. XXIV. Leipzig–Halle, 1740. 1023., Georg Jeremias HANNER, *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum saeculi XVII. II. Cibinii*, 1798. 211–214., Jean George Theodore GRAESSE, *Tresor de livres rares et précieux*. IV. Leipzig–Paris, 1900. 679., APPONYI Sándor, *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok*. II. Bp., 1902. 142., 160.) A nyilvánvalóan álnév mögé rejtőzött szerző kilétének felfedéséhez végül a *Ragguaglio* nyomdászának, Francesco Valvasensének a neve és az ajánlás címzettjének, Henrietta Adelaïde bajor fejedelemnének a személye adta kulcsot. A Zrínyi-könyvtár ránkmaradt állományában ti. van még egy tétel, ahol a kettő együtt szerepel: egy, a bajor uralkodóház dicsőségét ünneplő jóslatgyűjtemény, Giuseppe Maria MARAVIGLIA tollából: *Vaticinia gloriae Bavariae [...] Henrietae Adelaïdae Allobrogorum principibus electorali celsitudine praesignatae [...]*. Venetiis, apud Franciscum Valvasensem, 1663. (*Bibliotheca Zriniana*, id. kiad., 367.). Ezek után már nem volt nehéz utána nézni a Maravigliára vonatkozó irodalomnak (Joseph SÜÖS, *Historia Clericorum Regularium*. III. Panormi, 1666. 603–604., Lazaro Agostino COTTA, *Museo Novarese*

tetlen hadvezetésük, főként Montecuccoli tábornok – által elszalasztott történelmi esély sötét horizontján az egyetlen fénysugár a könyv zárószavaiban csillan fel: „Míg az említett követek az egyik, majd a másik uralkodó udvaraiban tárgyaltak, házasságot kötött az elűzött és elhunyt erdélyi fejedelem, Rákóczi György fia, Ferenc, akinek Erdéllyel határos birtokai Felső-Magyarországon terülnek el, és Ilona, Zrínyi Péter gróf leánya és az eltávozott dicső emlékü Miklós gróf unokahúga. Mars e két ivadékát az Ég egyesítette Amor és Venus konjunkciójában, talán azért, hogy új hősöket adjanak a világnak és a kereszténységnek, s hogy öregbítsék őseik halhatatlan dicsőségét.”⁵³

A Rákóczi–Zrínyi esküvő, amellyel, hogy a Wesselényi-féle szervezkedés vezérkarának első nagy találkozására adott alkalmat, nemzetközi jelentőségű diplomáciai aktus is volt. Zrínyi Péter még az eljegyzés előtt tudósítja Gremorville bécsi francia követet a tervezett nászról, s uralkodója jóváhagyását kéri rá. XIV. Lajos válasza a követnek (1665. szeptember 11.): „Nagyon jó tanácsot adott Zrínyi grófnak, mikor közölte vele: leánya házassága ugyanben habozás nélkül Rákóczit válassza Rottallal szemben. Ebből hasonlíthatatlanul több előnye származik, és szükséges, hogy ő szolgáljon az egyesülés kötelékeként, amelyet meg kell valósítani a Rákóczi-ház és a magyar főurak között.”⁵⁴

Ezt a Brusoniéhoz hasonlóan erős francia orientációt jelzi a *Ragguaglio* ajánlása Henrietta Adelheid bajor választófejedelemnének, a bajor udvar franciabarát „szavojai frakciója” vezetőjének, XIV. Lajos unokahúgának (Bajorországot 1658-ban ez az udvari érdekcsoport kormányozta be a francia befolyási övezetben alakult Rajnai Ligába).⁵⁵ A francia kötődést támasztja alá az a tény is, hogy „Nitri” művének két fő forrása éppen Brusoni kompilációja és – az aprólékos szöve-

Milano, 1701. 202–205., Ferdinando, UGHELLI, *Italia sacra*. IV. Venetiis, 1719. 730., Nicolaus Comenius PAPADOPOLUS, *Historia Gymnasii Patavini*. I. Venetia, 1726. 181., Christian Gottlieb JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. III. Leipzig, 1751. 132. és IV. (Ergänzungsband). Bremen, 1813. 638., *Nouvelle Biographie Générale*. XXXIII. Paris, 1860. 362.), amelyből kétséget kizáróan kiderül: „Mauritio Nitri” valójában Giuseppe Maria Maraviglia álneve – műveinek többsége (a *Ragguaglio*val együtt hét darab) Francesco Valvasense kiadásában jelent meg 1660 és 1667 között. Maraviglia Milánóban született (születésének időpontja ismeretlen). 1651-től tanította Arisztotelész morálfilozófiáját a Padovai Egyetemen. 1660-ban (ugyancsak Valvasensénél) megjelent *Proteus ethicopoliticus* c. értekezéséért a Szenátus magas jutalomban részesítette, és a város polgárává avatta. A hatvanas évek első felében teljesített udvari papi szolgálatot a bajor uralkodócsalád mellett. Valószínűleg a bajor udvarral együtt tartózkodott 1664-ben Regensburgban, a birodalmi gyűlésen – feltehető (bár direkt bizonyítékkal nem rendelkezünk), hogy ekkor került kapcsolatba a hónapokig (vö. BENE, 1992.) ott időző Zrínyi Péterrel. Nem kizárt, hogy ez az ismeretség is ösztönözte 1664 őszén, Velencébe vagy Padovába visszatérve, a keresztény uralkodókat török elleni koalícióra buzdító orációfüzére (*Hermes caelestis sive legatus e caelo ad principes Christianos pro evertendo Turcorum imperio*. Venetiis, 1665.) publikálására (természetesen a Valvasense-cégnél, 1665. január 1-jei imprimatúrával, Nicolo Sagredónak ajánlva), majd a *Ragguaglio* megírására. Moglehet, Zrínyi Péter anyagilag is honorálta a munkát, forrásművekkel (vö. 56. l.) és bizalmas információkkal (vö. BENE, *Egy kultusz születése*, id. kézirat) azonban bizonyosan bőven ellátta – talán az ekkor éppen Velencében tartózkodó Marcus Forstall útján. A jól sikerült propagandakiadvány azonnal kihívta az „ellentábor” személyében leginkább érintett képviselőjének, Montecuccolinak felháborodását (vö. 67., 68. l.). 1667-ben IX. Kelemen Bajorországba akarta küldeni Maravigliát, hogy segítséget esközöljön ki a Köprülü Ahmed hadaitól ostromlott Candia védelmére – a terv azonban változott, s Maraviglia végül Velencében töltött három hónapot a pápai diplomácia megbízottjaként. 1667. december 12-én iktatták be Novara püspökének, itt is halt meg 1684. szeptember 19-én.

⁵³ NITRI, 1666. 225.

⁵⁴ *Acta coniurationem [...] illustrantia*, id. kiad., 49–50.

⁵⁵ Georg Friedrich PREUSS, *Kurfürstin Adelheid von Bayern, Ludwig XIV. und Lionne. Festgabe Karl Theodor von Heigel*. München, 1903. 324–360.

gösszevetés nyomán kimondható – a Forstall közvetlen hatása alatt dolgozó Andtler 1665-ben, Marseille-ben kiadott *Memoria belli* című, Zrínyi Miklós mellett, Montecuccoli ellen agítáló harcos röpirata, a vasvári béke nyomán Európa-szerte mutatkozó erkölcsi (és politikai) felháborodás tipikus terméke.⁵⁶ Ez a rejtélyes Andtler pedig valószínűleg nem más, mint a Rajnai Liga vezetőjének, Zrínyiek legfőbb támogatójának 1661-től Bécsbe költözött tanácsosa, Franz Friedrich Andtler, a jogtudós.⁵⁷ Soroljuk tovább? Emlékeztessünk a bajor udvarban már 1664. december 6-án Zrínyi-gyászbeszédet mondó, személyes ismeretségre hivatkozó András karmelita szerzetesre?⁵⁸ Vagy arra a tényre, amelyet Bethlen Miklós *Önéletírásából* mindnyájan jól ismerünk, tudniillik, hogy a kursaneci erdőben haldokló bán egy Ludovico Magliani nevű *szavojai* lovag karjai közt vérzett el?⁵⁹ Talán felesleges is.

Lényegesebb ennél ismételtlen aláhúzni, hogy a Nitri-könyv Velencében jelent meg – már csak cenzurális okokból is: a forma szerint Lipót koronája alá tartozó Bajor Fejedelemségben elképzelhetetlen lett volna kiadása, s a Köztársaságban sem akárci, hanem a tiltott könyvek nyomtatása és forgalmazása miatt egyszer már bíróság elé került Francesco Valvasense vállalkozott a kényes feladatra.⁶⁰

Természetesen tervbe volt véve Forstall *Stemmatographiájának* felenei megjelentése,⁶¹ amely a hatásos, de mégiscsak a felszínen járó kortörténeti írásokat egészítette volna ki a Zrínyieket királyi vérből, az Itáliát hódoltató gót uralkodóktól (illetve – *vulgo* – Enkelados gigásztól) származtató, reprezentatív genealógiával.⁶² Hogy erre miért nem került sor, arra még visszatérünk. Szenteljünk azonban egy rövid kitérőt a hatás (azaz az ellenhatás) bemutatásának, amellyel a Zrínyi-propaganda elsődleges célpontjai – főként Montecuccoli gróf – megpróbálták reagálni az őket ért támadásokra.

Montecuccoli 1664 nyarán, a császárvárosban időző, s Lipót császárnak benyújtott híres júliusi memorandumát nyomtatásban is terjesztő Zrínyi ellen⁶³ pamfletet íratott, *Lucerna di Cesare* címmel, amelyben megkísérli cáfolni a magyar politikus vádjait. (A szerzőséggel alaposan gyanúsítható a bécsi udvari történetíró, Gualdo Priorato.)⁶⁴ 1655-ben Montecuccoli, néhai barátja, Lipót Vilmos főherceg egykori udvari történetírójával, Eberhard Wessenberggel igyekezett erényt kovácsoltatni a szükségből: a neves (s egyébként könnyűtollú és termékeny) szerző huszonkét

⁵⁶ Johannes Henricus ANDTLER, *Memoria belli Hungaro-Turcici*. Massiliae, 1665. Ismereteim szerint csak kéziratos másolatban maradt fenn: Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Kaprinay ms A XXXIII. 198–222. A nyomtatvány „eltűnéséről” vö. 69. l. Részletes elemzése: BENE, „Jöttem, láttam, s elmenekültem...” (Johann Heinrich Andtler gúnyirata Montecuccolinól. Marseille, 1665). Irodalomismeret, 1993. 1–2. sz. 36–39.

⁵⁷ Gyanúba keverhető még egy további Andtler is (ha ugyan a három nem egy és ugyanaz), Erhard Stephan ANDTLER, aki szintén elkövetett egy török elleni koalíciós hadjáratra buzdító traktátust: *Isagoge bello-politica omnem rempublicam in Germania quantumvis devastatam armis et opibus beandit*. Hamburg, 1663.

⁵⁸ SALAMON, Ferenc, *Halotti beszéd gróf Zrínyi Miklós fölött 1664-ben*. Budapest Szemle, Új folyam, XLVII (1866), 404–422., NEMESKÜRTHY Harriet, *Égy Zrínyi-gyászbeszéd két különböző kiadásáról*. Magyar Könyvszemle, 1983. 49–57.

⁵⁹ Bethlen Miklós élete leírása magától, id. kiad., 602–603.

⁶⁰ SPINI, 1983. 175.

⁶¹ Utalás erre a Forstall-hagyatékban: MOL i. h., fasc. 280, conv. A 20.

⁶² Forstall művéről l. BENE Sándor, A „Forstall-kódex”. Zrínyi-dolgozatok. V. Szerk. KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1988. 1–16.

⁶³ A nyomtatvány terjesztéséről ANDTLER, 1665. 221.

⁶⁴ BENE, 1991. 15.

lapon, vért izzadva próbálja dicsőíteni dicsőíthetetlen hősét, a habozó Fabius és a vakmerő Marcellus erényeit öszvérként magában egyesítő császári tábornokot.⁶⁵ (Talán nem érdektelen megemlíteni: Wessenberg volt az, akivel a Habsburg vezetés a regensburgi birodalmi gyűlésben megkísérelte ellensúlyozni a francia propaganda fölényét – két XIV. Lajos elleni röpiratát is terjesztették a követek és a diplomaták között.)⁶⁶ Ismertebb, bár a Zrínyi-kutatás által kellően nem méltányolt eset: 1665-től kezdve Gualdo Priorato Montecuccolival „lektoráltatja” *Historia di Leopoldo Cesare* című monumentális kortörténeti művének kéziratát – a tábornok, mint az kiadott szövegjavításaiból látszik – főként a saját magáról, illetve Zrínyiről szóló passzusok átírására fordít nagy gondot. Innen az egyezések az *Aforismi* vonatkozó szövegrészeivel.⁶⁷ Mindez azonban kevés. Montecuccoli az uralkodóhoz fordulva 1666-ban külön emlékiratban háborog Nitri *Ragguagliója* ellen (írása kiadatlan marad),⁶⁸ s valószínűleg az ő keze van abban, hogy 1668 májusában Bécsben császári rendeletre elégetik Andtler füzetkéjének összes elérhető példányát.⁶⁹

Csupa második szándékú, reagáló-védekező típusú lépés: volumenében és hatásában nem ér fel a Zrínyiek hírverésének mégcsak velencei hányadával sem. Montecuccoli nem tudja „eladni” a közvéleménynek stratégiai „okosságát”. Hannibál, Drances, Fabius Cunctator, aki „*salva venia* egy szarószéket sem tudott elfoglalni” – epiteton ornansait az ellenfél propagandája aggatta rá. A győzelmes hadvezér veszésként hagyta el a publicisztika csataterét.⁷⁰

Visszatérve mármost a velencei kapcsolat történetére, nyugodtan kijelenthetjük: ez 1667. június 18-ával éri el csúcspontját, midőn a szenátus megújítja a Giovanni Soranzo dózse által I. Brebiri Pál grófnak és utódainak 1314-ben

⁶⁵ Everard WASSEMBERG (!), *Fabio-Marcellus in illustrissimo et excellentissimo domino D. Raymundo comite de et in Montecuccoli delineatus*. Mechliniae, 1665. Montecuccoli Lipót Vilmoshoz fűződő kapcsolatáról legújabbban: FABIO MARTELLI, *Le Leggi, Le Armi e Il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli*. Bologna, 1990. 1139. skk.

⁶⁶ Wessenberg *Francia aranybánya*, illetve *A feltámadt Marbodicus* cím írásai még további elemzésre várnak. A szerző életéről l. az *Allgemeine Deutsche Biographie*. XLI. Leipzig, 1896. 233–234. szócikkét.

⁶⁷ Montecuccoli javításai és kiegészítései: MONTECUCCOLI, III. (1900.), 363–381. Háttérükről a kiadó Veltzé regesztája: uo. I. (1899.) LXXIV–LXXVII. Montecuccoli és Galeazzo Gualdo Priorato kapcsolatáról: MORAW, 1962. 185–187., Bernardo MORSOLIN, *Il Guerriero prudente di Galeazzo Gualdo Priorato e gli Aforismi dell'arte bellica di Raimondo Montecuccoli*. Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1881–82. 803–825., Raimondo LURAGHI, *Introduzione. Le opere di Raimondo Montecuccoli*. A cura di Raimondo LURAGHI. I. Roma, 1988. 257., MARTELLI, 1990. 1055–1056.

⁶⁸ Kiadva: MONTECUCCOLI, III. (1900.) 337–361., vö. Veltzé regesztáját, uo. I. (1899.) LXXII–LXXIV., illetve Adriano GIMORRI, *Raimondo Montecuccoli e le sue opere. Raimondo Montecuccoli. I viaggi*. Modena, 1924. XLIX–L.

⁶⁹ Georg WAGNER, *Das Türkenjahr 1664*. Eisenstadt, 1964. XXII. Nyomatott példányt eddig magam sem láttam a káziratos másolatokból viszont több is terjedt a Budapesti Egyetemi Könyvtár másolata mellett, l. a PAULER Gyula, *Zrínyi Péter*. Századok, 1867. 94. és SZÉCHY, IV. (1900.) 89. által hivatkozott variánsokat. Erdélyben még magyar fordítása is forgalomban volt, vö. *Benkő József levelezése*. Kiad. SZABÓ György és TARNAI Andor (Commerciana litteraria eruditorum Hungariae, I). Bp., 1988. 148., 150.

⁷⁰ Montecuccoli publicisztikai vereségének oka elsősorban ott keresendő, hogy a közvélemény előtt (saját álláspontjával szemben is) a bécsi udvar politikáját volt kénytelen igazolni. E sajátos jelenségről s a mögötte húzódó Montecuccoli–Porcia ellentétéről a *Lucerna di Cesare* elemzése kapcsán l. BENE, *Egy kultusz születése*, id. kézirat. A felsorolt „kelléktár” legteljesebb összegzése megtalálható Andtler idézett művének lapjain. A szarószék-példa (hogy a „Disznós Geczi”-ről ne is beszéljünk) Vitnyédy leleménye, a téli hadjárat eredményeit fitymálókrol Bory Mihályhoz írott levelebből: *Vitnyédy István levelei*. Közli FABÓ András. II. (Magyar Történelmi Társ., XVI). Pest, 1871. 171. Montecuccoli még évek múltán is keserű haraggal emlékezik meg az ellene folytatott kampány sikeréről, vö. a főművéhez, a *Della guerra col Turco in Ungheria*hoz írott előszavát: *Le opere di Raimondo Montecuccoli*, id. kiad., 257–259.

adományozott velencei patríciusi címet és kiváltságokat, s az okiratok bevonásával lefolytatott bizonyítási eljárás nyomán megerősíti a Zrínyiek egyenesági leszármazását Brebiri Páltól.⁷¹ Forstall, Zrínyi János Antallal együtt, 1665-től a velencei Szent István-házban tartózkodik, s a helyszínen igyekszik előmozdítani az ügyet; a csáktornyai Zrínyi-levéltár sok eredeti oklevelét magával hozza; legfőbb pártfogója és protektora az ekkor hazájában magas állami tisztséget (proveditore di San Marco) betöltő Giovanni Sagredo.⁷²

Az egyetlen szembeötlő furcsaság az, hogy Forstall, aki Zrínyi Miklós historikusaként még 1663-ban külön fejezetet szentelt a család Šubić-leszármazásának cáfolatára,⁷³ 1667-ben, az igazoló eljárás során elveti a *Stemmatographia* gigász-motívummal indító, költői koncepcióját, s újabb genealógiai vázlaiban elfogadja a Šubić-eredetet, kiegészítve azt a római korig visszanyúló Sulpitiuss–Subiciuss–Šubić folytonosság legendájával. Mi az oka a korrekciónak?

Nem kell sokáig keresgelnünk. 1666-ban hagyja el az amszterdami Blaeu-testvérek nyomdáját a Trogirból Rómába költözött dalmát történétíró, Giovanni Lucio (mivel maga feltehetőleg sosem használta a horvát Lučić-alakot, mi is az olasz névalakból élünk) *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* című munkája, az első tudományos igényű, kritikai forráskezelésen (és -kiadáson) alapuló történeti mű, amely egyszer s mindenkorra leszámol a *Stemmatographia* alapkoncepcióját is adó középkori hagyománnyal, a gót-szláv kontinuitás elméletével.⁷⁴ Lucio genealógiai tábláján az említett Zrínyi-ős, II. Brebiri Pál, a Šubićok családfáján szerepel – így ha valaki, mint Forstall, a tőle való leszármazást akarta bizonyítani, el kellett fogadnia az immár okiratokkal is alátámasztott tudományos szakvéleményt. (S ha valaki, mint Forstall, tudomány támogatását élvezte, nem volt tanácsos eltérnie Sagredo másik pártfogoltjának, Luciónak nézeteitől.)⁷⁵ A Forstall-iratanyagból kiderül: a *De regno* megjelenését követően Zrínyi Péter személyesen írt Luciónak, kérve segítségét a patríciátus megújításának alátámasztásához, s műve korrekcióját, nevezetesen, hogy egészítse ki a Zrínyiekkal a Brebiri-Šubićoknak a *De regno*-ban megszakadt családfáját.⁷⁶ Lucio mindkét kérésnek eleget tett: utóbbinak

⁷¹ Az iratok lelőhelye: Archivio di Stato di Venezia, Avvogaria del Comune, Processi di nobiltà, busta 348/66. Másolatból kiadta őket Emil LASZOWSKI, *Knezovi Šubići Zrinski kao mletački plemići*. Vjesnik Zemaljskog arhiva, XIII. (1911.) 45–53. A nemesítés történeti-ideológiai hátteréről alapvető, a magyar kutatás által eddig sajnos figyelmen kívül hagyott tanulmány: Miroslav KURELAC, *Prilog Ivana Luciusa-Lučića povijesti roda Zrinskih i njegove veze s banom Petrom Zrinskim*. Zbornik Historijskog zavoda Jugoslavenske akademije, 8 (1977.) 101–132.

⁷² KURELAC, 1977. 101–102., 115. Sagredo segítségéről I. Bernardin Apolloni levelét ismeretlenek (de minden bizonnyal Forstallnak) 1666. május 21-én az igazoló eljárás állásáról: MOL, i. h., fasc. 280, conv. B 34.

⁷³ *An Zrmi descendant de genere Subich?* (MOL, i. h., fasc. 280, conv. E 105–108.)

⁷⁴ BENE, 1988. 12–15. A gót-szláv kontinuitás elméletéről Forstall legfontosabb forrásművében: Giovanna BROGI BERCOFF, *Il Pribevo e il Regno degli Slavi di Mauro Orbini*. Ricerche slavistiche, XXI–XXIII (1975–76.) 137–154., Uő., *Il Regno degli Slavi di Mauro Orbini e la storiografia europea del Cinquecento*. Uo. XXIV–XXV (1977–79.) 119–156.

⁷⁵ L. Lucio 1669. március 16-i levelét Valerio Ponte zárai püspökhöz, kiadta: Bare POPARIĆ, *Pisma Ivana Lučića Trogiranima*. Starine Jugoslavenske akademije, XXXII (1907.) 42. A *De regno* velencei visszhangjáról, Giovanni Sagredo és Gian Battista Nani elismerő szavairól: Vitaliano BRUNELLI, *Giovanni Lucio*. Rivista dalmatica, II/1 (1900.) 33.

⁷⁶ Megjelenése után Forstall gondosan áttanulmányozta a *De regno*-t (MOL, i. h., fasc. 280, conv. D 9–28), majd a jegyzetei alapján összeállított huszonöt kérdést Zrínyi Péter közreműködésével eljuttatta Luciónak. A kérdéssor két másolatban: MOL, i. h., fasc. 280, conv. C 4–11.

az *Addenda vel corrigenda* című „hibaigazító” munkácskájában, előbbinek úgy, hogy levélben folyamatosan ellátta Forstallt a szükséges felvilágosítással.⁷⁷

Lucio Zrínyi Péternek küldött válaszból kiderül: személyes ismeretségük legalább 1654-ig, Zrínyi említett velencei tárgyalássorozatáig nyúlik vissza. Közös ismerősük, a huzamosan Velencében tartózkodó Petar Posedarski (Possedaria) gróf hozta össze őket, s Lucio – a Zrínyi Péter pecsétyűrűjén látott címerre felfigyelve – már akkor felvetette a Šubić-eredetet illető sejtését. Továbbá – s ez talán még fontosabb –, hogy Zrínyi Péter, a Ráttkay György és Petthó Gergely munkáinak kiadását támogató, s magát Forstallt is „szerződte” Miklós bátyja nyomdokaiban járva, többeket is megbízott a kiemelkedő horvát családok reprezentatív genealógiájának elkészítésével.⁷⁸ Forstall Luciónak küldött levelei egy kivételével elvesztek – ám a válaszlevelekből rekonstruálhatjuk: a derék barát tintát-fáradtságot nem kímélve igyekezett akárcsak egy megerősítő félmondatot kihúzni a tekintélyes történészből a Šubić-Sulpitius, a Frangepán–Anitius, az Orsini–Blagay, a Torquatus–Guziç leszármazásról. Giovanni Cuppareo, az ekkor a Köztársaságban időző spalatói fődiakónus, később trogiri püspök segítségével (újabb név a Zrínyiek velencei–dalmát kapcsolatrendszeréből!) szorgalmasan hamisította és küldte Rómába az okleveleket, amelyeket az óriási oklevél-kritikai ismerettel felvértezett Lucio rendre lefülelt, s jó tanár módjára maga pironkodott, valahányszor tetten érte Forstallt.⁸⁰

Az alapvető célt azonban (bekerülni a *De regnāba*) elérték Zrínyi Péterék, s nem árt felhívni a figyelmet az emögött rejlő általánosabb szempontra sem. Zrínyi Péter világosan érzekelte az európai historiográfiában éppen ekkor végbemenő korszak- és műfajváltást: a humanista típusú panegyricusra építő udvari történetírást felváltotta az események sodrában élő, dokumentumokat közlő propagandisztikus *storia contemporanea*, azt pedig a Famiano Strada, Ughelli, s többek közt Lucio fémjelezte, középkor felé forduló tudományos igényű történetírás. S mint láttuk: mindhárom műfajban párhuzamosan akarta behozni a lemaradást, dokumentáltatni családjá és szövetségesei politikai küldetését.⁸¹

⁷⁷ Forstall és Lucio levelezése 1666 őszén kezdődött (Lucio levelei a Forstall-hagyatékban: MOL, i. 1., fasc. 280, conv. B passim), s 1668 nyaráig dokumentálható. Lucio a Zrínyiek Šubić-leszármazásáról: Joannes LUCIUS, *Addenda vel corrigenda in opere De regno Dalmatiae et Croatiae. Inscriptioes Dalmaticae*. Venetia, 1673. 63–65., Giovanni LUCIO, *Memorie istoriche di Tragurio detto Trau*. Venezia, 1674, 169–171., 240–243. Forstall ezután már a Šubić-eredetet alátámasztó Zrínyi-genealógiát küld Galeazzo Gualdo PRIORATÓNAK (vö. BENE SÁNDOR, *Zrínyi és Priorato – elogium és eposz*. Somogy, 1991. (b), 48–53.), akinek *Vite et azzioni di personaggi militari e politici*. Vienna, 1674. című művéből már cáfolhatatlan tudományos igazságként hagyományozódik tovább a konstrukció. (A Zrínyi-fejezet facsimiléjét közölte BÉNYINÉ FARKAS MÁRIA, *Galeazzo Gualdo Priorato két Zrínyi-életrajza. Zrínyi-dolgozatok*, V, id. kiad., 57–64.) Szorosan követi Prioratót a későbbi olasz és horvát szakirodalom, vö. BODÓ ÉVA MÁRIA, *A Zrínyi család iránti tudományos érdeklődés két velencei dokumentuma. Zrínyi-dolgozatok*, IV, id. kiad., 205–255., Florio BANFI, *L'origine della famiglia Zrínyi*. Archivio Storico per la Dalmazia, XVII (1934.) 607–620., XVIII (1935.) 128–140.

⁷⁸ Andreas Vinković, Franjo Divinić, Ladányi Ferenc vagy a már említett (39. l.) Giacomo Zabarilla – csak jelzem a kutatások során eddig felmerült neveket. (Munkáik – akárcsak Forstall *Stemmatographiá*ja – kéziratban maradtak.) Lucio Zrínyi Péternek írott levele (1666. szeptember 4.): MOL, i. h., fasc. 280, conv. B 38–39. A levél alapos elemzése: KURELAC, 1977. 105–109.

⁷⁹ Forstall Luciónak, Venecia, 1668. január 7. Lelőhelye: Arhiv Splitsko kaptola, sign. 536, 203r. (A levél xerox-másolatát Ariella Fabrio közbenjárásával dr. Slavko Kovačić, a spalatói levéltár igazgatója bocsátotta rendelkezésemre. Itt mondok köszönetet mindkettejük szíves segítségéért.)

⁸⁰ Vö. KURELAC, 1977. 112. skk.

⁸¹ A historiográfiai fordulat témánkat érintő itáliai vonatkozásairól, bő szakirodalommal: Sergio BERTELLI, 1973. 3–191. és Gino BENZONI, *Alla volta del medioevo*. Ateneo veneto, XXVII (1989.) 85–117. Itt mondok köszönetet Benzoni professzornak (Università degli Studi di Venezia, Dip. storico), aki tanácsaival és szakmai támogatásával több ízben is segítette velencei kutatásaimat.

Persze nem csupán a családét; saját magát is. Ennek emléke a „ragusai nemes”, Vladimir Menčetić 1663 júniusában Zrínyi Péternek dedikált, s 1665-ben megjelent *Trubgla slovinska v pohvalu ... Petra bana Srinskoga Adrianske Sirene...* című, a bánt mint költőt és politikust dicsőítő panegyrisé.⁸² A mű ideológiai háttere: Dubrovnik (s tágabb kontextusban a bán által képviselt Horvátország és Dalmácia) a birodalom és a keresztény Itália török áradatot feltartó védőbástyája. Az *antemurale Christianitatis* tehát Zrínyi Péter és érdekköre interpretációjában a korábbinál kissé délebbre kerül – amint ez egybecseng a Wesselényi-mozgalmon belül Zrínyi Péter sajátos „délsláv orientációját” kimutató Jean Bérenger vélekedésével.⁸³ Menčetić munkája azonban nem Ragusában, hanem az Adria átelleni partján, a pápai fennhatóság alatt álló Anconában került kiadásra, korántsem véletlenül. A ragusai kapcsolat szálai Rómába vezetnek, s vissza egészen Zrínyi Miklós 1636-i látogatásához az Örök Városban.

A peregrináció legnagyobb jelentőségű eseményének megszervezésében – s évtizedeken át a Zrínyiekkel való kapcsolattartásban – kulcsszerepet játszanak a következetesen francia orientációt képviselő Barberiniek. Pázmány, gyámfia VIII. Orbán pápánál (azaz Maffeo Barberininél) teendő tisztelgését előkészítve, Francesco Barberinihez fordult támogatásért. Ez a Francesco Barberini kardinális segíti azután annak a Kéry Jánosnak római tanulmányait, aki majd Zrínyi Miklós fölött a sírbeszédet mondja – a pálos szerzetes pedig neki ajánlja *Oratio funebris* nyomtatásban megjelent változatát.⁸⁴ Barberini kardinális 1664-ben pénzsegélyt juttat a Zrínyieknek (erről Forstall mellett természetesen a jól informált Brusoni is megemlékezik),⁸⁵ s ne feledjük: a Zrínyi Péterrel együtt lefejezett Frangepán Ferenc felesége is Barberini-lány, s az ő jogán, ismét csak egy Barberini, a Franciaországba emigrált Antonio közbenjárásával jutnak hozzá a horvát Frankopánok az ekkor kihalt olasz Frangipanik római palazzójához a Piazza S. Marcón. Nem költői túlzással, hanem éppen Frangepán Katalin révén nevezi Forstall VIII. Orbán pápát Zrínyi János Antal „nagybátyjának.”⁸⁶

Lehetséges persze, hogy az 1636-i pápai kihallgatás konkrét lebonyolításába bekapcsolódott VIII. Orbán titkára, a tervezetében már akkor török elleni európai háborút sürgető ragusai Pietro Benessa is. Benessa unokaöccse, Stjepan Gradić (Stefano Gradi), a Ragusai Köztársaság római követe, s 1661-től a Vatikáni Könyvtár fő custosa, aki egyúttal az 1650-es években Giovanni Lucióval együtt vezette az „illír nemzet” római Szent Jeromos Házát.⁸⁷ Gradić 1661-ben, a nagybátyja elejtette fonalat felvéve, fogalmazza a *De presenti statu imperii Ottomanici* című, törökellenes koalíciót szorgalmazó, az *Áfiummal* erős párhuzamokat mutató röpiratát, melyben a fő hangsúlyt a francia–Habsburg ellentét időleges

⁸² Ismertetését – Zrínyi Péter Ragusához fűződő politikai kapcsolatainak kontextusában – I. Vladimir KOŠČAK, *Korispondencija Dubrovačke vlade s Nikolom Frankopanskom i Petrom Zrinskim*. Zbornik Histroijskog instituta Jugoslavenske akademije, 1 (1954.) 189–222.

⁸³ BÉRENGER, 1967. 285–286.

⁸⁴ KIRÁLY Erzsébet–KOVÁCS Sándor Iván, „Adriai tengernek főnnforgó habjai...” *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*. Bp., 1983. 215–216., KLANICZAY, 1985. 185–186., 317–318.

⁸⁵ MOL, i. h., fasc. 280, conv. E 43, vö. BRUSONI, 1665. 142.

⁸⁶ KURELAC, 1977. 119., vö. MOL, i. h., fasc. 280., conv. E 151.

⁸⁷ Baldassare BOGIŠIĆ, *Sull'epistolario di Stefano Gradi*. Archiv für Österreichische Geschichte, XXXVIII. (1867.) 417–437., Miroslav KURELAC, *Povjesničar Ivan Lučić-Lucius predsjednik Zbora Sv. Jeronima u Rimu. „Homo imago et amicus Dei.” Miscellanea in onorem Joannis Golub*. Curavit Ratko PERIĆ (Collectanea Croatica-Hieronymitana de Urbe), Roma, 1991, 386–400. Stjepan KRASIĆ, *Stjepan Gradić (1613–1683). Život i djelo*. Zagreb, 1987. 54–63.

elmsítésára veti.⁸⁸ Nem véletlen, hogy a velencei diplomáciával kitűnő kapcsolatokat ápoló szerző munkája másolatát megeljük Giovanni Sagredo hagyatékában;⁸⁹ hogy a tragikus 1667-i ragusai földrengést megéneklő *Cladesa* – Gian Battista Naninak dedikálva – a Nitri könyvét is kiadó velencei Valvasensénél jelenik meg,⁹⁰ mint ahogy az sém, hogy a vasvári béke elleni 1665-i röpiratában nyomatékosan hangsúlyozza: Zrínyi Miklós lett volna a legalkalmasabb a nagy felszabadító hadjárat vezetésére, hiszen – mint írja – éppen Lucio hívta fel figyelmét az ősi horvát királyok véreéből származó, Rómában is gyakran ünnepelt hősré.⁹¹

Ezek után már magától értetődik, hogy Gradičot rendkívül szoros szálak fűzik Ragusa pápai megsegítésének fő promotorához, Francesco Barberini kardinálishoz;⁹² s hogy az '50-es években Lucióval közösen rajzolt Illíria-térképét Lucio 1668-ban (Forstallal történt hosszas levélbeli egyeztetés után) „Illyricum hodiernum” címmel Zrínyi Péter bánnak dedikálva adhatja ki a Blaeu-testvérekkel Amszterdamban.⁹³ (Forstall egyébiránt közvetlen kapcsolatot is tarthatott a Blaeu-cég velencei képviselőivel, a Combi és La Nou kiadóházzal).⁹⁴

Mindezek persze csak feltételezések, konkrét bizonyítékunk nincs rá, hogy Zrínyi Péter politikai terveiben ilyen kitüntetett helyet szánt volna a Dubrovnikai Köztársaságnak. A térkép politikai üzenetének „illír koncepciója” azonban logikusan vág egybe az elmondottakkal.⁹⁵ A publikáló cég, a Blaeu-nyomda felbuk-

⁸⁸ Stephanus GRADIUS, *De presentis statu Ottomanici imperii*. 1661. ms, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. lat. 6907, ff. 49–62. (Zágrábi másolatát is használtam: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, R 3232, ff. 1–14.) A törökellenes koalíció létrehozásának kérdését rendkívüli felkészültséggel és tényismerettel tárgyaló, Zrínyi Áfiumának gondolatmenetével több ponton párhuzamot mutató röpirat rövid ismertetése: KRASIĆ, 1987. 240–241., részletes elemzése: BENE, *Egy kultusz születése*, id. kézirat. (Itt mondok köszönetet Sárközy Péter professzor úrnak önzetlen segítségéért, amellyel Rómában elkészítette, majd eljuttatta hozzám az eredeti kézirat mikrofilmjét.)

⁸⁹ *Scritti miscellanei di Giovanni Sagredo*. Museo Civico Correr di Venezia, i. h., 97r–101v. Talán említésre méltó az a tény is, hogy Girolamo Brusoni nagy botrányt kavart Itália-történetét már 1661-ben a dubrovnikai városi vezetőknek ajánlja: *Dell'Historia d'Italia ... dall'anno 1625 sino all'1660 libri ventiotto, a gl' Illustrissimi et Eccellentissimi Signori Rettore e Consiglieri della Repubblica di Ragusa*. Venetia, 1661., vö. BERTELLI, 1973. 216.

⁹⁰ Stephanus GRADIUS, *De laudibus Serenissimae Reipublicae Venetae et cladibus Patriae suae carmen*. Venetiis, Typis Jo. Francisci Valvasensii, 1675.

⁹¹ *De bello Hungarico epistola ad Jadrensem Archipresbyterum Valerium Pontem*. 1665. ms, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. lat. 6907, ff. 38–43. (Zágrábi másolata: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, R 3232, ff. 17–27.) Ismerteti, a Zrínyire vonatkozó részből idéz KRASIĆ, 1987. 246. Az irat tendenciózusságáról legyen még elég annyi: nem említi a szentgotthárdi győzelmet, s gondosan kerüli, hogy akár egyszer is leírja Raimondo Montecuccoli nevét.

⁹² L. erről Gradič jelentéseit a ragusai tanácsnak: *Abatis Stephani Gradii Ragusini ad Consilium Rogatorum Rei Publicae Ragusinae epistolae*. Red. Duro KÖRBLER (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XXXVII). Zagreb, 1915., valamint KRASIĆ, 1987. idézett nagymonográfiáját.

⁹³ KURELAC, 1969. 143–154.

⁹⁴ LUCIO 1667. október 12-i levelében tanácsolja Forstallnak, hogy vegye fel a kapcsolatot a Combi és La Nou céggel, mert így biztonságosabban és gyorsabban levelezhet a Blaeu fivérekkel: MOL, i. h., fasc. 280, conv. B 27.

⁹⁵ Lényeges, hogy itt egy „szűkebb” illír koncepcióról van szó, amely nem is annyira a – Zrínyiekkal egyébként szintén kapcsolatot tartó – Juraj Krizanić által képviselt, a pánszlávizmus felé mutató elképzeléssel állt szemben, mint inkább a Karinthiát és Stájerországot is magában foglaló „Illíria” ideájával. Ez utóbbi érvényre jutása esetén ugyanis a Habsburg-kormányzat direkter lehetőséget kapott volna a térség, s nem utolsósorban a római Szent Jeromos Ház (?) ügyeibe való beavatkozásra. Nem véletlen, hogy a Zrínyiekhez közelálló Rattkay György ugyanúgy az előbbi koncepciót támogatta, mint Lucio és Gradič, akik 1655-ben a Szentszék előtt lefolytatott perben végül elfogadtatták a „Kis-Illíria”-felfogást. L. erről KURELAC, 1991. 396–397. A Zrínyiek és Krizanić kapcsolatáról: HAUSNER-MONOK-ORLOVSKY, 1991. 41. és Miroslav KURELAC, *Introduction. Život i djela Jurja Krizanića*. Ured. Kornelija PEJČINOVIĆ. Zagreb, 1983. 10–14.

kanása sem érdektelen adalék. A század legnevesebb térképkiadói 1662-ben kinyomtatott nagyatlaszukat (a *Theatrum orbis terrarum* sorozat újabb darabját) éppen Lipót császárnak ajánlották, felszólítva az uralkodót a nagy férfiak színpadán reá szabott szerep betöltésére, a török elleni európai háború vezetésére.⁹⁶

Visszaérkeztünk tehát a nagy teátrumba, annak is egyik legmozgalmasabb játékszínére, Velencébe; abba a politikai álarcosbálba, ahonnan a farsangoló Bethlen Miklóssal elindultunk. De vajon mi teremt rendet ebben a karneváli forgatagban, írók, költők, kurtizánok, katonák, politikusok, könyvügynökök és illusztrátorok ismeretlenül is ismerős maskarás gyülekezetében? Hol a Zrínyiek velencei hálózatának középpontja? Befejezésül játsszunk el egy erre vonatkozó feltételezéssel.

Ismerjük a fiatal Zrínyi Miklós Marinóhoz való vonzódását.⁹⁷ Visszatértében első itáliai útjáról (1936) nyilván ilyen irányban is tájékozódott a velencei könyvpiacra és kulturális életben. Többen is élvezélhették az ekkor alakult velencei marinista akadémiába, a rangos patrícius és helyi írófejedelem, Giovanni Francesco Loredano körébe, az Accademia degli Incognitibe, az Ismeretlenek Akadémiájába.⁹⁸ Az Itália-szerte híres társaság ülésein és kiadványaiban nem csupán költészetelméleti kérdésekről esett szó: itt gyülekeztek azok a francia politikai rokonszenvű, a vallási toleranciát a *ragion di stato* jegyében valló értelmiségiek, akik köztudottan nagy hatást gyakoroltak az államelméletben tájékozódó Zrínyire. Gusztáv Adolf és Wallenstein rajongóiként ők fejlesztették ki a modern politikai propaganda technikáit, majd az '50-es, '60-as években szétszédve Európában, különböző, olykor egymással ellenséges viszonyban álló erők szolgálatában, pamfletistaként, udvari történetíróként a gyakorlatban is éltek szellemi fegyvertárakkal, a szélesebb értelemben felfogott libertinus ideológiával.⁹⁹ Talán nem is meglepő: eddigi szereplőink többsége itt ad egymásnak találkozót. Ferrante Pallavicini, Girolamo Brusoni, Maiolino Bisaccioni, Galeazzo Gualdo Priorato mind e kör prominens tagjai voltak. A közelmúltban Fabio Martelli bolognai történész új monográfiával bizonyította Raimondo Montecucoli idevaló személyes kötődését, s jelölte ki helyét a kor ideológiai áramlatai között éppen e tudós libertinizmus fő sodrában.¹⁰⁰ Ugyancsak e szellemi környezethez sorolható Giuseppe Maria Maraviglia, aki a velencei libertinusok „házifilozófusának”, Cesare Cremonininek katedráját örökölte a padovai egyetemen.

⁹⁶ A Blaeu-nyomda térképeinek politikai célzatossága közismert: az *Atlas Maior* 1662-i kiadását Lipót császárnak, az 1663-ít XIV. Lajos francia királynak ajánlották a törökellenes hadjárat megindításának reményében (KURELAC, 1977. 126. – azonos koncepció, a Bourbon–Habsburg ellentét időleges elsimitása jegyében tehát, amelyet Gradić röpirata esetében megfigyelhettünk.)

⁹⁷ A Marino-hatás kiterjedt irodalmát összefoglalja, új eredményekkel gyarapítja KOVÁCS, 1985. 115–127.

⁹⁸ Az „Ismeretlenek Akadémiájáról” alapvető: Michele MAYLENDER, *Storia delle accademie d'Italia*. III. Bologna, 1976. 205–206., Guido BALDASSARI, *L'Accademia degli Incogniti. Storia della cultura veneta*. IV/1., id. kiad., 231–238., Ginetta AUZZAS, *L'ambiente degli Incogniti*, uo. 255–285., SPINI, 1983. 149–176., Paolo GETREVI, *Dal picaro al gentiluomo*. Milano, 1986. 91–164.

⁹⁹ BERTELLI, 1973. *Cadaveri di storia* c. fejezetében (193–218.) meglehetősen egyoldalú és tendenciózusan elítélő képet fest e libertinus szellemi környezet historiográfiai tevékenységéről. Az elkövetkező évek kutatásai azonban gyökeres változást hoztak az irányzat megítélésében, l. az *Il libertinismo in Europa*. A cura di Sergio BERTELLI. Milano–Napoli, 1980. című kötet tanulmányait, s az azóta széles körben – elsősorban francia és olasz területen kibontakozott libertinizmus-kutatás eredményeit (az irodalom összefoglalása: BENE, *Egy kultusz születése*, id. kézirat).

¹⁰⁰ MARTELLI, 1990. különösen 379–492.

Zrínyi Miklós könyvtárát vallatóra fogva pedig koncepciózus gyűjtés körvonalai mutatkoznak: a „principe” Loredano számos műve mellett¹⁰¹ megtaláljuk itt Maraviglia¹⁰² és Brusoni¹⁰³ könyveit, Gualdo Priorato történeti munkáit, Krisztina királynőről írott életrajzát és a *Mátyás-elmélkedés* műfaji mintájaként is számításba jövő, politikai és morálfilozófiai maximákat sűrítő Wallenstein-biográfiáját,¹⁰⁴ az ugyancsak „Incognito” Pietro Pomo Wallenstein és Gusztáv Adolf tragédiáját tárgyaló *Saggiját*,¹⁰⁵ a politikaelméleti tájékozódásban fontos szerepet játszó Maiolino Bisaccioni több könyvét.¹⁰⁶ Kovács Sándor Iván mutatta ki, hogy a lírai költészetére is hatott egy „Incognito”, Scipione Herrico személyében.¹⁰⁷

Vessünk végül egy pillantást az Accademia degli Incogniti legnagyobb közös vállalkozására, tagjaik életrajzgyűjteményére, amellyel a műfajban divatot teremtve elsősk voltak Itália-szerte.¹⁰⁸ A kötet százhat akadémikus bibliográfiáját és művei ismertetését tartalmazza: szerkesztését Girolamo Brusoni mellett Loredanónak, illetve az akadémia titkárának, Giovanni Battista Fusconinak tulajdonítják.¹⁰⁹ S hol jelent meg? „In Venetia, apresso Francesco Valvasense stampator dell’Accademia, 1647.” Az „Akadémia nyomdásza” tehát nem más, mint Nitri művének kiadója, Francesco Valvasense! Az ő műhelyéből kerül ki Brusoni és Loredano egy-egy további könyve, Maraviglia szinte minden műve, s mint láttuk, Gradič *Cladese* is.¹¹⁰ S ezek után már egyáltalán nem meglepő, hogy a *Gloria degli Incogniti* kitüntetettjeinek képmásai alatt rendre ugyanaz a mesterjegy szerénykedik: Gianjacopo Piccini. Ő az, aki metszetekkel díszítette Loredano, Gualdo Priorato, Ferrante Pallavicini munkáit, de benne tisztelhetjük Zrínyi Péter ottocsáci csatájának megörökítőjét és az *Adrianskogo mora Syrena* illusztrátorát is.¹¹¹

¹⁰¹ *Bibliotheca Zriniana*, id. kiad., 402–403: *Opere*. Venetia, 1646–49. (580–BZ 109), *Delle bizzarie academiche*. Venetia, 1653. (581–BZ 360/II), *Historie de’ re Lusignani*. Venetia, 1653. (582–BZ 360/V).

¹⁰² *Degli errori de’ suoi consagrati a Minerva*. Venetia, 1662. (486–BZ 239), *Vaticinia gloriæ Bavaricæ*. Venetiis, 1663. (487–BZ 114).

¹⁰³ *La poeta smarrita*. Venetia, 1662. (448–BZ 223).

¹⁰⁴ *Historia della vita d’Alberto Valstain duca di Fritland*. Lion, 1643. (84). *Dell’Historia*. III. Venetia, 1648. (86–BZ 156), *Historia della sacra real maestà di Christina Alessandra regina di Suetia*. Roma, 1656. (92–BZ 271). Zrínyi Ádám könyvei közt maradt fenn továbbá a már említett (77. lj.), Forstalltól származó Zrínyi Miklós-életrajzot tartalmazó *Vite et azzioni* (647–BZ 134). Priorato és a Zrínyiek kapcsolatáról, Forstall közreműködéséről a *Vite* és a *Historia di Leopoldo Cesare*. I–III. Vienna, 1670–74. Zrínyi-fejezeteinek összeállításában: BENE, 1991. (a), 1991. (b).

¹⁰⁵ *De’ saggi d’historia*. I. Venetia, 1640. (85–BZ 171). Ld. SPINI, 1983. 173.

¹⁰⁶ *Historia delle guerre civili de gli ultimi tempi*. Venetia, 1652. (58–BZ 139), *Sensi civili sopra Il perfetto capitano di H. D. R. (Henrico Duca di Rohan) et sopra la Tactica di Leone Imperatore*. Venetia, 1642. (213–BZ 188). Bisaccioni Zrínyire gyakorolt hatásáról KLANICZAY, 1985. 176–178.

¹⁰⁷ KOVÁCS Sándor Iván, *Zrínyi tűzhányó-képei és Scipione Herrico Etna-ódája*. KIRÁLY-KOVÁCS, 1983. 183–203.

¹⁰⁸ *Le Glorie de gli Incogniti, o vero gli Huomini Illustri dell’Accademia de’ signori Incogniti di Venetia*. Venetia, 1647. Gualdo Priorato életrajza: 172–175., Loredanóé: 244–277., Bisaccionié: 320–323., Scipione Herricóé: 396–399. A kiadvány itáliai elsőségéről, hatásáról: MAYLENDER, III. (1976.) 206.

¹⁰⁹ Suzanne P. MICHEL, *Répertoire des ouvrages imprimés en langue italienne au XVIIe Siècle*. II. Firenze, 1979. 440.

¹¹⁰ Girolamo BRUSONI, *Il Camerotto*. In Venetia, per Francesco Valvasense, 1645. Giovanni Francesco LOREDANO, *Sei dubbi amorosi trattati accademicamente*. In Venetia, Per il Valvasense, 1647. Valvasense kedves embere volt Loredanónak – annak idején a szenátor közbenjárása mentette meg a tiltott könyvek forgalmazása miatt rá váró súlyos büntetéstől (vö. 60. lj.).

¹¹¹ Piccini illusztrálta Loredano *Sei dubbijának* Valvasense-féle kiadását, Gualdo Priorato *Scena degli huomini illustri d’Italia*. Venetia, 1659. című életrajzgyűjteményében huszonhat metszetet jegyzett, Ferrante Pallavicini Brusoni által összegyűjtött munkáinak mind a négy kötetét Piccini-metszetek díszítik (*Tutte le opere di Ferrante Pallavicini*. Venezia, 1665.). Az ottocsáci ütközet röplapillusztrátoráról: PETÁK, 1985. 688–689.

A felsoroltak fényében, ha nem is bizonyított, de nem kizárt, hogy Zrínyi Miklós, esetleg Péter is, személyes ismeretségben voltak az Accademia degli Incogniti tagjaival, s itt kialakult kapcsolatrendszerüket hasznosították azután a 60-as évek politikai konjunktúrájában propagandacélokra – a kor egyik legmodernebb irányzatához, s padovai peregrináció nélkül is a Padovából nyugtalanító eszmékkel hazatért peregrinusok hagyományához kapcsolódva.¹¹²

Az álorcák tehát lehullottak – üres a teátrum. De talán érdemes elgondolkodni rajta: a „fátumot provokáló” Zrínyi Miklós¹¹³ – bár természetesen ismerte, alkalmazta is a kor egyik legelterjedtebb metaforájának „politikai színtér, hadszíntér” értelmezését – ritka példaként a magyar irodalomban (s talán éppen Marino nyomdokán járva), más jelentésben használja a szót.

Az eredeti tisztáson tízenkét keresztény ifjat feláldozó Alderrán, az áldozatok

... ártatlan véreket medencébe teszi,
Több társait aztán magától elküldi,
Az nagy teátrumon csak magát szemléli.¹¹⁴

Teátrum – vesztőhely.

Olvasta-e Bethlen Miklós a *Szigeti veszedelmet*?¹¹⁵

Bene Sándor

¹¹² A kör vonzódásáról a padovai egyetemről kisugárzó averroista eszmékhez, befolyásos tagjai által az eretnység gyanújába keveredő padovai professzornak, Cesare Cremonininek nyújtott védelemről az inkvizíció ellenében: SPINI, 1983. 155–157. E kapcsolódási pont figyelembevételével különösképpen kidolgozásra érdemesnek tűnik Klaniczay Tibor gondolatébresztő megjegyzése Zrínyi Miklós utolsó éveinek elsötétülő, már-már fatalista világképéről, amely szerinte leginkább még Forgách Ferenc komor, averroista szellemi alapállásával rokonítható (KLANICZAY, 1964. 742., valamint Uő., *A fátum és a szerencse Zrínyi műveiben*. Bp., 1947. 46–52.). Ez esetben természetesen nem arról van szó, hogy az ontologikus kételyt és szkeptícizmust mondén *életformaként* élő velencei libertinusok indukáltak volna Zrínyiben világnézeti változást. Inkább csak arról, hogy Zrínyi *szuverén* gondolkodói útja során „visszatalált” olyan nyugtalanító filozófiai kétségekhez, amelyekről Padovát járt elődei sem voltak mentesek, s talán nem véletlen az sem, hogy az oly széles velencei szellemi palettán végül éppen ezt a társaságot tüntette ki figyelmével.

¹¹³ Vö. *Zrínyi miklós összes művei*. II. *Levelek*, id. kiad., 329.

¹¹⁴ *Szigeti veszedelem*, XI. 21. Vö. G. B. MARINO, *La strage degli innocenti*, III. 6. (A *Bibliotheca Zriniana* Marino-példánya: Venetia, 1633. 85–BZ. 26.) Zrínyi teátrum-képeire I. *Zrínyi Miklós összes művei*. I. Bp., 1958. 543. (*Vitéz hadnagy*, 94. aph.), 612. (*Mátyás király életéről való elmékedések*); uo., II. *Levelek*, id. kiad., 186. (*Nádori emlékirat*).

¹¹⁵ Itt mondok köszönetet Miroslav Kurelac professzor úrnak, a Horvát Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete igazgatójának a zágrábi kutatásaimat megkönnyítő többrendbeli és rendkívül hasznos szakmai tanácsaiért, valamint Kékesi Ferencnek, a zágrábi Magyar Nagykövetség munkatársának és feleségének, akiknek sokszori, gondoskodó baráti segítségével nélkül nem készülhetett volna el ez a dolgozat.